

60. Arap Dili Edebiyatı/Belagati Temel Kaynakları

İclal ARSLAN¹

APA: Arslan, İ. (2022). Arap Dili Edebiyatı/Belagati Temel Kaynakları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 964-979. DOI: 10.29000/rumelide.1193069.

Öz

Bu makalede Arap dili ve edebiyatının kaynaklarının adları ve onların önemli özellikleri anlatılmaktadır. Birinci sırada şiir kaynakları ele alınmıştır. Şiirleri söyleyen şairlerin tespiti ve anlamlarının ortaya konulabilmesi için hangi kaynaklara başvurulabileceği araştırılmıştır. İkinci sırada belagat ve edebî tenkit kitaplarına yer verilmiştir. Daha sonra araştırma yapan kişinin bilmesi önem arz eden biyografi eserlerinin belli başlıları tanıtılmıştır. Son olarak kelime ve kavram analizinin gereği gibi yapılabilmesinde büyük rol oynayan klasik ve temel lügatler araştırmacının bilgisine sunulmuştur. Arap edebiyatı kaynaklarının, özellikle de yüksek lisans öğrencisinin istifade edeceği şekilde bir arada olması, bu çalışmanın amaçlarındandır. Böylelikle tez yazarken yaşayacağı karmaşa ve zorlukların önemli ölçüde bertaraf olması imkânı doğabilecektir. Elbette ki, birlikte çalıştığı öğretim üyesi ona gerekli şekilde yol gösterecektir. Ancak lisansüstü eğitimin hedeflerinden olan öğrencinin kaynaklara ulaşabilmesi ve bu kaynaklardaki bilgiyi gereği gibi kullanabilmesi, böylelikle araştırma yeteneğini elde edebilmesi hususu kolay olmadığı gibi uzun zaman da alabilmektedir. İşte bu durumda, bilhassa tez aşamasındaki bir araştırmacı için kaynak bilgisinin önemi ortaya çıkmaktadır. Yüksek lisans eğitiminin, öğrencinin bilmediği bir şey hakkında sadece birilerine soru sorarak bilgi edinmesi olmadığı açıktır. Aksine onun kütüphane kültürünü kazanarak kaynaklarla hemhâl olması gereklidir. Ki bu sayede araştırmacının ve öğrenmenin zevkine varabilsin ve çalışmasını kendi emeğiyle sonlandırabilsin. Öte yandan görüldüğü kadarıyla Arap edebiyatı kaynakları hakkında yapılan çalışmalar, daha çok kategorilere ayrılarak konunun bir bölümünün detaylı olarak ele alınması şeklindedir. Klasik dönem şiir kaynakları, tabakat kitapları vb. konularda kitap ve makale şeklinde çok değerli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak Arap dili ve edebiyatı temel kaynaklarının teferruata girmeden öz bir anlatımla ortaya konulması, başlangıç düzeyinde olanlara ya da hiç bilgisi olmayanlara daha faydalı olabilecektir. Bu yazı Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin 2021-2022 öğretim yılına ait bahar yarıyılında okutulan 'Arap Dili ve Edebiyatının Temel Kaynakları' yüksek lisans dersindeki izlenimlere dayanılarak hazırlanmıştır. Çalışmanın amacı, hem yüksek lisansa başlayarak akademik camiaya adım atmış kişilerin ve hem de daha işin başında olup bu konuda kendini yetiştirmek isteyenlerin Arap dili ve edebiyatını yakından tanıyabilmesini ve kaynaklara kolaylıkla ulaşabilmesini sağlamaktır. Dolayısıyla bu alanda en çok başvurulan kaynaklar tanıtılmış olacaktır. Çalışmada temel eserler konu başlıkları altında kronolojik olarak sıralanmıştır. Eser ve müellif isimlerinin Arap harfleriyle yazımının ve müelliflerinin vefat tarihlerinin verilmesi, bu çalışmanın bir başka özelliğini teşkil etmektedir.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Temel Kaynaklar, Şiir, Biyografi, Lügat, Arapça Yüksek Lisans Eğitimi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü/Arap Dili ve Belagati ABD (Çorum, Türkiye), iclal.arslan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1470-4004 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 18.09.2022-kabul tarihi: 20.10.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1193069]

Poetry, biography and dictionary resources of Arabic literature

Abstract

In this article, the names of the sources of Arabic language and literature and their important features are explained. In the first place, the sources of poetry are discussed. It has been researched which sources can be consulted in order to determine the poets who sing the poems and to reveal their meanings. In the second place, rhetoric and literary criticism books were included. Then, the main biographical works that are important for the researcher to know are introduced. Finally, the classical and basic dictionaries, which play a major role in the proper analysis of words and concepts, are presented to the researcher's knowledge. One of the aims of this study is to bring together the sources of Arabic literature, especially for the benefit of the graduate student. Thus, it will be possible to eliminate the confusion and difficulties experienced while writing the thesis to a great extent. Of course, the faculty member he works with will guide him as necessary. However, it is not easy for the student, who is one of the goals of postgraduate education, to reach the sources and to use the information in these sources properly, thus obtaining the research ability, and it may take a long time. In this case, the importance of source information emerges, especially for a researcher at the thesis stage. It is clear that graduate education is not just about getting information about something that the student does not know by asking questions. On the contrary, it is necessary for him to gain the library culture and to be in touch with the resources. So that he can enjoy research and learning and finish his work with his own effort. On the other hand, as far as it can be seen, studies on Arabic literature sources are mostly divided into categories and a part of the subject is discussed in detail. In this way, classical period poetry sources, strata books and so on. There are very valuable studies in the form of books and articles on the subject. However, presenting the basic sources of Arabic language and literature in a concise manner without going into details may be more beneficial for those who are at the beginner level or who have no knowledge at all. This article has been prepared based on the impressions of the 'Basic Sources of Arabic Language and Literature' graduate course taught in the spring semester of the 2021-2022 academic year at Hitit University Faculty of Theology. The aim of the study is to ensure that both people who have started their master's degree and stepped into the academic community, and those who are at the beginning of the business and want to improve themselves in this subject, get to know the Arabic language and literature closely and can easily access the resources. Therefore, the most referenced sources in this field will be introduced. In the study, the main works are listed chronologically under the subject headings. Another feature of this study is that the names of the works and authors are written in Arabic letters and the death dates of the authors are given.

Keywords: Arabic language and literature, basic sources, poetry, biography, dictionary, Arabic high undergraduate education

Giriř

Bir dilin öğretiminde hiç kuşkusuz o dilin edebiyat ve kültürünün öğretilmesi büyük rol oynamaktadır. Arap dili ve edebiyatının temel eserlerinin tespit edilmesine ve bunların düzeylere göre tanıtılmasına duyulan ihtiyaç büyüktür. Çeşitli alanlarda çok sayıda telif edilmiş eserler yanında Arap dili ve edebiyatına mahsus eserler azdır. Dil, kuru kuruya sadece gramer değildir. Hatta bir araç olduğu düşüncesiyle gramerin öğretilmesi, öğrenciyi içinde bulunduğu belirsizlikten de kurtaracaktır. Dil, sadece kelime bilgisinin verilmesiyle cümlenin hedef dile tercüme edilmesi demek de değildir. Hatta

ders süresinin yetersizliğinden yakınlıkla hiç değilse cümle tercümesinin verilmesi, öğreticiyi sanki biraz da kolaycılığa yönlendirmektedir. Çünkü Arap dili ve edebiyatı ve metinleri Arapça olan diğer lisans derslerinin işlenmesi sırasında öğrencinin, bu Arapça metinlerin sadece Türkçe karşılıklarını ezberleyerek sınava hazırlandıkları sıklıkla gözlemlenmiştir. Yani öğrenci sadece Türkçe kısmına yoğunlaşmış ve Arapça bölümüyle ilgili çok az bilgiyi içselleştirebilmiştir. Peki dersin amacı bu mudur? Dil öğretimi sadece gramer üzerinden mi olmalıdır? Bu konuda meşhur Endülüs alimi İbn Madâ'nın görüşlerinden bahsedilebilir. O, âmil teorisini reddetmekte ve ref', nasb, cer ve cezm gibi eylemlerin bir fiile değil, sadece konuşan kişiye ait olduğunu söylemektedir. (İbn Madâ, 1947) Yani İbn Madâ'ya göre kelimenin cümle içinde bu hareketleri alması konuşan kişiyle ilgilidir; âmil, cümledeki fiil değil, konuşan kişidir. (Kılıç, 1999) İbn Madâ nahiv alimlerinin görüşlerini eleştirmiş, onların Kur'ân ayetlerinin zahirini bir tarafa bıraktıklarını ve böylece Allah'ın kelamını asıl gayesinden uzaklaştırdıklarını söylemiştir. Aynı şekilde nahiv alimlerinin, böylelikle nahiv öğretimini de zorlaştırdıklarını belirtmiştir. (İbn Madâ, 1947) Dil öğretiminde esas olan, dil kullanımının tahlili ve öğretim elemanlarına dahil edilmesidir. Dil, canlı bir varlıktır ve kullanım esas alınmalıdır.

Bu çalışmada zikredilen eserlerin kaynak künye bilgileri *Arap Edebiyatında Kaynaklar* adlı eserde mevcuttur. Hatta bu eser daha sonra 2016 yılında Kenan Demirayak tarafından *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi* adıyla da basılmıştır. Araştırmacı, eğer eser hakkında daha detaylı bilgiye ulaşmak isterse bu eserlere müracaat edebilir. Yine bu konuda yapılmış bir başka çalışma, *Arap Dili Literatürü Türkiye'de Arap Dili, Edebiyatı ve Belâgatı Alanında Yayımlanan Türkçe Eserler Dizini (1928-2018)* ismiyle Hasan Harmancı'ya aittir (Harmancı, 2020). Arap diliyle doğrudan ilgili olmasa da, bu alanda yapılacak çalışmalarda çok istifade edilebilecek bir başka önemli çalışma, İslam tarihi kaynaklarıyla ilgilidir. Mustafa Hizmetli tarafından 2018'de *İslam Tarihinin İlk Kaynakları* başlığıyla yayımlanan bu eserde siyer, meğazi ve kronolojik tarih kitaplarına yer verildiği gibi büyük bir yekün tutan şehir-bölge, coğrafya, tabakat-teracim kitapları da ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Hizmetli, 2018).

Bu çalışmada, istifade edilebilecek eserlerin özellikle derli-toplu bir arada verilmesi ve araştırmacının kolayca ulaşması hedeflenmiştir ve makale formatını aşmaması için künye bilgisi olarak sadece eser ve müellifinin tam adı Arapça yazılışlarıyla birlikte verilmiştir. Cilt sayısı, neşreden, yayın yeri ve yayın tarihi gibi bilgilere olabildiğince yer verilmemiştir. Bunun başlıca sebebi, bu eserlerin yukarıda adı geçen *Arap Edebiyatında Kaynaklar* (2000) adlı eserle *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi* (2016) diye bahsedilen telifte ayrıntılı bir şekilde mevcut olmasıdır. Ayrıca bu bilgilerin çoğuna *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nden ve İslâm Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) internet sayfasındaki katalog taramasından da ulaşmak mümkündür. Amaç, kaynak adları ve bir ölçüde de içerik bilgisine vakıf olunmasını sağlamaktır. Çünkü özellikle hangi eserlere başvurulacağının bilinmemesi, teze başlamayı geciktiren faktörlerdendir. Bu durum, lisansüstü eğitim öğrencisinin aleyhine olmaktadır. Yine internet ortamında kolay araştırılabilmesi için bu çalışmada eser ve müellif isimlerinin Arap harfleriyle yazımına önem verildiğini tekrar ifade etmekte fayda vardır.

Arap edebiyatı, diğer alanlarda olduğu gibi çeşitli bazı dönemlere ayrılır. Geniş bir coğrafyada konuşulan Arapçanın edebi ürünlerini sınıflandırabilmek için şöyle bir tasnif yapılabilir:

- Cahiliye Dönemi ⇒ (İslamiyet'ten önceki Arap edebiyatı)
- İlk İslamî Dönem ⇒ (İlk dört halife ve Emevîler dönemi)
- Abbasiler ve Endülüs Emevîleri Dönemi ⇒ (II./VIII. yüzyıl ortaları-VIII./XIV. yüzyıl ortaları)
- Abbasiler Sonrası ⇒ (XI./XVII. yüzyıl sonlarına kadar)

- Yeni Arap edebiyatı ⇒ (XIX. yüzyıldan bugüne kadar) (Çetin, 1991).

Kaynaklara ilk ulaşılabilecek yerler, hiç kuşkusuz kütüphanelerdir. Ancak 2020'nin Mart ayından itibaren yaşadığımız pandeminin de etkisiyle kütüphane imkanı olmadığından, esere ulaşmak için bazı internet sitelerine başvurulmasına mecbur kalındı. Aslında bu imkan daha önce de elbette vardı, ancak pandemiden sonra daha çok farkına varıldığı aşikâr. Araştırmacı, öncelikle aradığı eseri ve müellifi Arap harfleriyle arama motoruna yazarak nerelerden temin edebileceği bilgisine ulaşır. İkinci aşamada 'لتحميل الكتاب اضغط هنا' (Kitabın indirilmesi için burayı tıklayınız) ya da 'اضغط للرابط' (Link için tıklayınız) gibi butonlarla eserin indirilmesi ya da ön izleme işlemine geçilebilir. Yani ilk etapta esere erişilir ama inceleme sonunda ikinci bir indirme (↓) işlemiyle eser bilgisayara aktarılmış olur. Araştırma yapan kişinin, bu sitelerden kaynak eseri indirerek kendi sanal kütüphanesine katkı sağlaması yararlı olacaktır. Bu siteler içinde 'archive.org' çok kullanılıyor gibiyse de, hiç umulmadık bir siteden aranan esere ulaşma imkanı da bulunmaktadır. O yüzden araştırmayı birkaç kanaldan yapmakta fayda vardır. Bu arada el-Mektebetu's-Şâmîle'nin resmi sitesi, sorgulama yapılan eserlerin çoğuna ulaşmada çok büyük fayda sağlamaktadır. Fakat eserlerin bir kısmı, orijinal sayfa numaralarıyla muvafık olmadığı için kaynak göstermede sorunla karşılaşmaktadır. Bu durumda kitabın orijinal kaynak bilgisini temin etmek gerekir. Her hâlükârda bilgiyi edinme noktasında bu sitenin önemi yadsınmaz. Zikredilen sitelerden bazıları alfabetik olarak şöyledir:

- <https://archive.org/>
- <https://ebook.univeyes.com/>
- <https://ketabpedia.com/>
- <https://www.noor-book.com/>

Arap dili alanında yapılan tezlerde dikkat edilmesi gereken bir başka husus, eser adlarının 'Arap harflerinden Latin harflerine dönüştürülmesi' diye kabul edilebilecek 'Transliterasyon Sistemi'nin ihmal edilmemesidir. Araştırmacıya destek olma ümidiyle bu sistem aşağıda Tablo 1.'de verilmiştir:

ء	ر R/r	غ Ğ/ğ	ي Y/y
ب B/b	ز Z/z	ف F/f	أ A/a
ت T/t	س S/s	ق K/k	أ U/u
ث Ş/ş	ش Ş/ş	ك K/k	إ I/i
ج C/c	ص Ş/ş	ل L/l	آ... Ā/ā
ح H/h	ض D/d	م M/m	و... Ū/ū
خ H/h	ط T/t	ن N/n	ي... Ī/ī
د D/d	ظ Z/z	ه H/h	
ذ Z/z	ع 'E	و V/v	

Tablo 1. Arapça ve Türkçe Transliterasyon Sistemi

Bu çalışmada araştırmacının yapacağı teze ilgili ihtiyacı doğrultusunda hangi kaynaklara başvurabileceği konusu açıklığa kavuşturulmak istenmiştir. Bir örnekle açıklanacak olursa, mesela İbn Kuteybe'nin *'Uyûnu'l-ahbâr'*ı "Kişinin hayatı ve eserleri" (Arslan, 2022) gibi konulu tezler çalışılacağı zaman bakılması gereken temel eserlerdendir. Yine semantik analiz konulu tezlerde ise el-Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn'*ı müracaat edilmesi gereken önemli bir lügattir. Diğer kaynaklar için de bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Makaledeki eserlerin tertibinde, çoğunlukla yüksek lisans dersindeki işleniş sırası dikkate alınmıştır. Burada öğrencinin alana tedrici vukufiyeti hedeflenmiştir. Arap dili ve edebiyatının çeşitli sahalarındaki temel eserler şöyle tasnif edilebilir:

Şiir Kaynakları

Şiir Arap edebiyatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Eski Arap şiiri, oluştuğu ortamı en iyi biçimde tasvir edebilme özelliğine sahip olması ve Arapların yaşadığı hayat, örf ve adetlerle ilgili bilgiler bulundurmasıyla 'divan/sicil' konumundaydı. (Durmuş, 2010) Bu amaçla hicri ikinci asırda şiir koleksiyonlarının toplanmasına, şair ve kabile divanlarının bir araya getirilmesine büyük bir hız verilmişti. Ayrıca şairlerin özel râvi veya râvileri, onların şiirlerini ezberleyerek aktarılmasını sağlamaktaydılar. Bu şekilde râvilik, geleneğe sahip bir mektep konumundaydı. Mufaddal ed-Dabbî, Hammâd er-Râviye ve Halef el-Ahmer bu büyük raviler arasında sayılabilir. Mufaddal ed-Dabbî, Asmaî ve Cahiz gibi edipler Hammâd er-Râviye ile öğrencisi Halef el-Ahmer'in kadim şiiri değiştirdikleri ve fark edilmeyecek şekilde ilaveler yaptıklarını iddia etmişlerdir. (Goldziher, 2012, s. 59) Bu dönemin telifleri arasında ayrıca şiir kitaplarının şerh edilmesi ve şair ve ediplerin biyografilerinin yazılması sayılabilir.

Bir metinde geçen şiirlerin tespit edilebilmesinde belli başlı kaynaklar şu şekilde sıralanabilir:

a. Divanlar

Hiç kuşkusuz bir şiirin şairi, vezni ve anlamının tespitinde günümüze kadar ulaşabilmiş divanlar büyük önem arz etmektedir. Divanların, bir şairin bütün şiirlerini bir arada bulduran eserler olduğu söylenebilir. II. (VIII.) ve III. (IX.) asırlarda eski Arap şairlerinin şiirleri derlenmiş ve divanları vücuda getirilmiştir. Bu divanların önemli bir kısım, zamanımıza yakın bir dönemde edebiyat, dil ve tarih kitaplarındaki klasik şiirlerin taranması suretiyle meydana getirilmiş ve Leiden, Kahire, Bağdat, Beyrut gibi şehirlerde neşredilmiştir. (Çöğenli ve Demirayak, 2000) Divanlardaki şiirler, bütün halinde ve çoğunlukla kafiyelerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Burada araştırmacının dikkat etmesi gereken bir husus vardır. O da, divanların nüsha farklılıklarına bağlı olarak aynı şairin divanının birden fazla yayıncı tarafından yapılan neşrinde şiir sayısı, beyitler ve kullanılan kelimeler açısından farklılıkların bulunabilmesidir. O yüzden bir şair incelendiğinde divanının yanında biyografik eserler ve şiirlerinin bulunduğu diğer kaynaklara bakılmasında büyük yarar vardır. Mesela Ebû Temmâm'ın bir şiiri için önce divanına bakılması gerekir. Ancak *Kitâbu'l-Egânî*, vb. kaynaklara da bakarak farklılığın olup olmadığı teyit edilmelidir.

IV. (X.) Asırdan itibaren şairler daha hayatta iken kendi divanlarını derleme imkanını bulabilmişlerdir. Mesela Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 357/967) bu şekilde ölmeden önce divanını elden geçirdiği ve ölümünden sonra da hocası İbn Hâleveyh tarafından birçoğu kendisine ait olan şerhlerle birlikte divanının derlendiği bildirilmektedir. (Kılıçlı, 1994) Daha sonraki zamanlarda da şairin kendi şiirlerini bir araya getirerek divanını meydana getirme geleneği devam etmiştir. Eski Arap şairlerinin divanları çoğunlukla neşredilmiştir. Bu divanların isimleri, şairlerin vefat tarihlerine göre *Arap Edebiyatında Kaynaklar* adlı eserin 62-74. sayfaları arasında toplam 197 adet olarak sıralanmıştır. Divanların ilki, *Şi'ru Taabbeta Şerrân* (ö. m.530) ve sonuncusu *Dîvânu Safiyyiddîn el-Hullî* (ö. 750/1349)'dir.

b. Mecmua/seçki benzeri eserler

Bu tip eserlerden bir kısmı, belli bir şair ya da kabileye mensup şairlerin şiirlerinin derlenmesiyle oluşturulmuştur. es-Sukkerî'nin (ö. 275/888) *Dîvânu'l-Huzeliyyîn*'i, bunun en iyi örneğidir. Hicaz bölgesinde bulunan Huzeyl kabilesine mensup şairlerin şiirlerini ihtiva etmektedir. Diğer bir kısmı da, şiirlerin belli kıstaslara bağlı kalınarak tasnif edilmesi ve bütün halinde verilmesiyle meydana getirilmiştir. Genellikle şiirler, şairlere göre sıralanmıştır. Bunların başında *Muallakalar* gelmektedir. Klasik Arap şiiri denilince ilk akla gelen *Muallakalar*'ın, Ka'be duvarına asıldığı için bu adı aldığı tartışmalıdır. Bunları İslâmi dönemde ilk defa derleyen Hammâd er-Râviye tarafından bu isim verilmiştir. Şevki Dayf, iddia edildiği gibi bu şiirler Ka'be duvarına asılmadığını, 'Muallaka' kelimesinin, 'değerli' anlamına gelen عُلُقَى ('İlk)'ten türediğini ifade etmiştir. (Dayf, ty., 176) Muallakalar, Cahiliye dönemindeki yedi (on) şaire ait seçkin şiir koleksiyonunun adıdır. Bu yüzden *es-Seb'û't-tvâl* diye de adlandırılmıştır. Bu şiirler, Ukâz vb. panayırarda yapılan yarışmalar sonucunda her bir şairin en güzel şiiri olarak kabul edilmişlerdir. Muallaka şairlerinin kimler olduğuyla ilgili de farklı görüşler bulunmaktadır. *el-İkdu'l-Ferîd* müellifi İbn Abd Rabbihi muallaka şairlerini şu şekilde sıralamaktadır (İbn Abd Rabbihi, 1983): İmru'u'l-Kays b. Hucr (ö. M. 540 dolayları), Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. M. 609), Tarafe b. el-'Abd (ö. M. 564 dolayları), Antere b. Şeddâd (ö. M. 614 [?]), 'Amr b. Kulsûm (ö. M. 584 veya 600), Lebîd b. Rebî'a (ö. 40/660-661) ve el-Hâris b. Hillize (ö. 570 [?]) Ebû Zeyd el-Kureşî ise, Antere ile el-Hâris b. Hillize yerine en-Nâbîga ez-Zübyânî (ö. 604 [?]) ve el-A'sâ'yî (ö. M. 7/629 [?]) muallaka şairi olarak kabul etmiştir. (el-Kureşî, ty.; Dayf, ty.)

Muallakalara ait başlıca şerhler şunlardır:

1. el-Asma'î/الأصمعي (ö. 216/831), *el-Kasâidu's-sitt* (القصائد الست):

Wilhelm Ahlwardt, 1870 yılında Londra'da yayınlamıştır ve Mustafa es-Sakkâ 1948 yılında Kahire'de yayınlamıştır. (Çöğenli ve Demirayak, 2000) Ancak Ahlwardt'ın baskı yeri ve tarihi aynı olan *el-İkdu's-semîn fi devâvîni's-şu'arâi's-sitteti'l-Câhiliyyîn* adlı çalışmasının el-Asma'î'ye ait olduğu belirtilmemektedir. Bu çalışmada Câhiliye şiiri ve muallaka şairleri olan en-Nâbîga, Antere, Tarafe, Züheyr, Alkame ve İmruülkays ele alınmıştır. (Nuhoğlu, 1989),

2. İbnü'l-Enbârî/ابن الأنباري (ö. 328/940),

Şerhu'l-kasâidi's-seb'î't-tvâli'l-Câhiliyyât (شرح القصائد السبع الطوال الجاهليات):

Muallaka şairleri olarak bilinen İmruülkays, Tarafe b. 'Abd, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, 'Antere, 'Amr b. Kulsûm, Hâris b. Hillize ve Lebîd b. Rebî'a'ya ait olan ve *Mu'allakatu's-seb'* diye meşhur yedi kasideyi şerh etmiştir.

3. Ebû Cafer en-Nehhâs/ابو جعفر النهاس (ö. 338/950),

Şerhu kasâidi't-tis'îl-meşhûrât (شرح قصائد التسع المشهورات):

Müellif bu eserinde muallaka şairlerini İbn 'Abd Rabbihi listesini eksiltmeden, en-Nâbîga ez-Zubyânî ve el-A'sâ'yî dokuz olarak kabul etmiştir. (en-Nehhâs, 1973) Eseri, Ahmed Hattâb 1973 yılında tahkik etmiştir. Fuat Sezgin tarafından da iki cilt olarak *Tefsîru'l-kasâidi't-tis'îl-mu'allakât* ismiyle tıpkıbasımı yapılmıştır. (Eroğlu, 2006)

4. ez-Zevzenî/zozni (ö. 486/1093), *Şerhu'l-mu'allakati's-seb'* (شرح المعلقات السبع):

Açık ve anlaşılır bir dile sahip olan bu şerh, çok rağbet gördüğü için defalarca basılmıştır. (Çöğenli ve Demirayak, 2000)

5. Ebu'l-Berekât Kemaleddin el-Enbârî/الدين الأنباري (ö. 577/1181),

el-Mürtecel fi şerhi's-Seb'it-tuvel (المرتجل في شرح السبع الطول):

Eserin yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Esad Efendi, nr. 2815). (Kılıç, 1995)

Şiir Mecmualarının belli başlıları aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

1. el-Mufaddal ed-Dabbî/المفضل الضبي (ö. 178/794), *el-Mufaddaliyyât* (المضليات):

Şiir antolojisidir. el-Mufaddal ed-Dabbî, çok şiir söyleyenlerin şiirlerinin insanların elinde mevcut olmasından dolayı kaybolmaktan korumak için az şiir söyleyen seçkin (fahl) şairlerin şiirlerini bu eserinde bir araya getirmiştir. Eski Arap şiiri kaynakları içerisinde seçkin bir yeri vardır. Bu durum eserin, en güzel kasideleri bütün halinde ihtiva etmesi, şiirlerin çoğunluğunun câhiliye dönemine ait olması ve ed-Dabbî'nin rivayette güvenilir olmasına dayanır. (Çöğenli ve Demirayak, 2000)

2. el-Asmâ'î/الأصمعي (ö. 216/831), *el-Asmâ'iiyyât* (الأصمعيّات):

Eski Arap şiirlerinden oluşan bir antolojidir. Bu eser de *el-Mufaddaliyyât* gibi klasik Arap şiirini koruması açısından önem taşımaktadır. Tarz olarak da *el-Mufaddaliyyât*'ın devamı niteliğindedir. el-Asmâ'î de, ed-Dabbî gibi çoğunluğu Câhiliye döneminden olan, az tanınmış şairlerinin şiirlerini nakletmiştir. (Çöğenli ve Demirayak, 2000) *el-Mufaddaliyyât* ve *el-Asmâ'iiyyât* adlı eserler, eski edebi metinleri kaybolmaktan ve unutulmaktan korumuşlardır. Bu iki mecmua, Câhiliye ve İslami dönem şiirlerinin en önde gelen kaynaklarından sayılır. (ed-Dâye, 1998 ve Boleli, 2007)

3. Ebû Temmâm/أبو تمام (ö. 231/845), *Hamâsetu Ebî Temmâm* (حماسة أبي تمام):

Eserde kahramanlık, mersiye gibi farklı on konuda 465 şaire ait 900'e yakın şiir toplanmıştır. Bu seçki (muhtârât) Arap şiirinin en güzel kasidelerini içerir. Konularına göre; *Bâbu'l-hamâse*, *Bâbu'l-merâsi*, *Bâbu'l-edeb* gibi on bölüm tahsis edilmiştir. Bu türden ilk eser olan *Hamâsetu Ebî Temmâm*, daha sonra gelen el-Buhturî gibi şairlere örneklik teşkil etmiştir. (Çöğenli ve Demirayak, 2000)

4. es-Sukkerî/السكري (ö. 275/888), *Dîvânu'l-Hüzeliiyyîn* (ديوان الهذليين):

es-Sukkerî, Hicaz'daki Hüzeyl kabilesine mensup şairlerin şiirlerini bu eserinde toplamıştır. Eserdeki şair sayısı, farklı neşirlerdeki yazmalardan tespit edilen şair sayısına göre değişmektedir. Buna göre eser, 26 ile 120 arasında şairin 380 parça şiirini nakletmektedir. es-Sukkerî gerekli gördüğü yerlere şerh yazdığı için *Şerhu Eş'ârî'l-Hüzeliiyyîn* diye anılan bu eser dil, edebiyat, sözlük ve tarih ilmi açısından büyük bir değere sahiptir.

5. Ebû Zeyd el-Kureşî/أبو زيد القرشي (ö. IV. yy/X. yy), *Cemheretu eş'ârî'l-Arab* (جمهرة أشعار العرب):

Cahiliye dönemi ve Emevilerden bazı şairlerin şiirlerini içermektedir. Arap edebiyat tarihi ve sosyal hayatıyla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. (Çöğenli, 1993)

‘Şiir Divanları’ da Arap edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Cahiliye şairi Teebbeta Şerran’dan (ö. 540 [?]) başlayarak basılmış 197 şiir divanının isimleri *Arap Edebiyatında Kaynaklar* adlı eserde zikredilmiştir. (Çöğenli ve Demirayak, 2000)

Biyografi Eserleri

‘Tabakât/Terâcim Kitapları’ diye de adlandırılan bu eserler, sadece Arap dili araştırmacılarının faydalanacağı eserler değildir. Çünkü birçok disiplinde müstakil olarak o alanın alimlerinin hayat hikayelerini konu edinen eserler vardır. Mesela İbn Cülcül’ün (ö. 384/994 [?]) *Tabakâtu’l-etibbâ’ ve’l-hukemâ* adlı eseri hekim ve filozofları anlatmaktadır. İbn Ebû Ya’lâ (ö. 526/1131), Hanbelî alimlerini *Tabakâtu’l-Hanâbile*’de tanıtmaktadır. Yine Arap diliyle ilgili ‘Molla Câmi’ diye meşhur olan *el-Fevâidü’z-Ziyâiyye*’nin müellifi Abdurrahmân-ı Câmi (ö. 898/1492), sûfi tabakat kitabı olan *Nefehâtu’l-üns*’ü telif etmiştir. Bundan başka şairleri yaşadıkları döneme ve onların şiirlerini kalite ve niteliklerine göre sınıflandıran tabakat eserleri vardır. İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889) *eş-Şi’r ve-ş-Şu’arâ*’sı ve İbnü’l-Mu’tezz’in (ö. 296/908) *Tabakâtu’ş-Şu’arâ*’sı bu tür eserlere örnek gösterilebilir. Hangi disiplinde olursa olsun araştırma yapan kişinin bilhassa kendi alanındaki tabakât kaynaklarını biliyor olmasında büyük yarar vardır. Biyografi eserleri genel konular, edip ve şair biyografileri, dil ve gramer alimleri biyografileri gibi tasnif edilebilir. Genel konularda telif edilen biyografi eserlerinin belli başlıları şu şekilde sıralanabilir:

1. el-Hatîb el-Bağdâdî/الخطيب البغدادي (ö. 462/1072), *Târîhu Bağdâd* (تاريخ بغداد):

Eser, Bağdat’ta doğan şair, dilci, fakih, hadisçi, devlet kademesinde çalışanlar, mutasavvıf vb. birçok alanda meşhur olan alimleri ve sanat erbabını tanıtmaktadır. Hz. Peygamberin ismine saygı için Muhammed ismini taşıyanlarla biyografi anlatımına başlar. Diğer alimleri de isimlerine göre sıralar.

2. el-Feth b. Hâkân/الفتح بن خاقان (ö. 529/1134), *Kalâidu’l-ikyân* (قلائد العقيان):

Endülüs’te yaşamış önemli kişilerin hayatını ihtiva eden bir biyografi kitabıdır. el-Feth b. Hâkân, kendi dönemine yakın zamanda yaşamış 64 şahsiyetten bahsetmektedir. Sırasıyla edebiyata ilgi gösteren idareciler, vezirler, fakih ve kadılar ve son olarak da edip ve şairlerin biyografilerini tanıtmaktadır.

3. İbn Asâkir/ابن عساكر (ö. 571/1176), *Târîhu Medineti Dimaşk* (تاريخ مدينة دمشق):

Târîhu Bağdâd tarzı bir eserdir. Yazma hali yaklaşık 80 cilt olan eser, 1979-1998 yılları arasında 70 cilt olarak Beyrut’ta yayınlanmıştır. Şam ve çevresinde yaşamış kişilerin biyografileri verilmektedir.

4. el-Me’âfirî/المعافري (ö. 605/1208),

el-Hadâiku’l-gannâ fi ahbâri’n-nisâ (الحدائق الغناء في أخبار النساء):

Müellif bu eserinde ilk insanın yaratılmasından itibaren çeşitli yönleriyle meşhur olmuş kadınları tanıtır. Kadın edebiyatçılar ve onların eserlerinden alıntılar, bu biyografi kitabında önemli yer tutar. ‘Âide et-Tîbî tarafından tahkik edilerek neşredilen kısmı sadece Sadru’l-İslâm döneminde yaşayan hanımların biyografilerini içine almaktadır.

5. İbn Hallikân/ابن خلکان (ö. 681/1282), *Vefeyâtu’l-a’yân* (وفياة الأعيان):

Cahiliye döneminden hicri yedinci asra kadarki dönemde yaşamış önemli kişilerin biyografileri bulunmaktadır. Müellif, sahabe ve dört halife gibi hakkında çok bilgi bulunan kimseleri eserine almamıştır. 826 biyografiyi isimlere göre alfabetik olarak sıralamıştır. Eserde biyografisini verdiği kişilerin ilmi şahsiyetleri, eserleri ve şiirleri hakkında detaylı bilgi vermiştir. Bu eser en çok başvuru alan eserlerden kabul edilebilir.

6. ez-Zehabi/الذهبي (ö. 748/1374), *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'* (سير أعلام النبلاء):

Eserde İslâmiyet'in başlangıcından müellifin yaşadığı hicri yedinci asra kadar yaşamış halife, vezir, kadı, kurrâ, muhaddis, edip, lügatçi, nahivci, şair gibi geniş bir meslek yelpazesine mensup kişilerin biyografilerine yer verilmiştir. Eserde 6024 biyografi bulunmaktadır.

7. es-Safedî/الصفدي (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (الوافي بالوفيات)

el-Vâfi bi'l-vefeyât da, biyografileri Cahiliye döneminden başlatarak ele alan eserlerden birisidir. Yine Hz. Peygamber'in ismine saygı ön planda tutulmuş, Muhammed ismini taşıyanlar başlangıçta zikredilmiştir. Diğer şahısların isimleri alfabetik olarak bunları takip etmiştir.

8. el-Yafi'î/اليافعي (ö. 768/1366), *Mir'âtu'l-cenân* (مرآة الجنان):

Eserde, Hicretin birinci yılından 750 yılına kadarki zaman diliminde yaşamış olan önemli kişilerin biyografileri bir araya getirilmiştir. Hz. Peygamber'den başlayarak sahabe, tâbiîn ve diğer ileri gelenler anlatılmış, Yemen hakkında da bilgi verilmiştir. Yıl esasına göre sıralanan biyografilerle birlikte o yılda cereyan eden olaylar da zikredilmiştir. (Baş, 2013)

9. İbn Hacer el-Askalânî/العسقلاني (ö. 852/1449), *ed-Dureru'l-kâmine* (الدرر الكامنة):

Eserde, H. 701-800 yılları arasında yaşamış her meslekten 5204 önemli kişinin ismi zikredilmiş, bunlardan 4500'ünün biyografisi verilmiştir. Bu yüzyılda yaşamış Tatar, Moğol ve Türk sultanları da bu eserde tanıtılmıştır. (Çöğenli ve Demirayak, 2000)

10. es-Sehâvî/السخاوي (ö. 902/1407), *ed-Dav'ul-lâmi'* (الضوء اللامع):

Bu eser sanki *ed-Dureru'l-kâmine*'yi tamamlyormuş gibi H. 801-900 yılları arasındaki dönemi ele almıştır. Eserde biyografiler isimlere göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

11. Taşköprizâde Ahmed Efendi/طاشكبريزاده (ö. 968/1561), *eş-Şakâiki'n-nu'mâniyye* (الشقائق النعمانية):

Bu eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanuni Sultan Süleyman döneminin sonlarına kadar (X./XVI. yüzyıl) yaşamış şeyh ve bilginlerin biyografilerini konu edinmektedir. O döneme kadarki padişahların sayısına göre on bölüme ayrılmıştır. Her bölümde bahis konusu yapılan padişah zamanında yaşamış olan alimler ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserde 521 biyografi bulunmaktadır.

12. eş-Şevkânî/الشوكاني (ö. 1250/1834), *el-Bedru't-tâli'* (البدر الطالع):

Hicri VII. yüzyıldan (XIII.) müellifin zamanına kadar yaşamış müctehid alimlerin biyografileri bulunmaktadır. Bunun yanında bazı emir, halife, sultan ve şairlerin de hayat hikayeleri mevcut olduğu

için edebi araştırmalarda göz önünde bulundurulması gereken bir kaynaktır. İbn Hallikan'ın *Vefeyâtu'l-a'yân*'ın devamı niteliğinde olan bu eserde 598 biyografi, alfabetik olarak sıralanmıştır.

13. Şemseddin Sâmî/شمس الدين سامي (ö. 1320/1904), *Kâmûsu'l-a'lâm* (قاموس الأعلام):

Ümmetler, peygamberler, ilim adamları, şair ve edipler gibi çeşitli yönlerde bilgi verdiği gibi tarih ve coğrafya hakkında malumat da mevcuttur. Çok yönlü olan bu eserde isimler, alfabetik verilmiştir.

14. Mehmed Zihni Efendi/محمد ذهني أفندي (ö. 1329/1911), *Meşâhîru'n-nisâ'* (مشاهير النساء):

Bu eser, bir meşhur kadınlar ansiklopedisidir. Daha çok Türkiye dışındaki ülkelerde yetişen Müslüman kadınların biyografileri yer almaktadır. Eseri muhteva ve kaynakları ile birlikte Arap dili ve edebiyatı açısından inceleyen Hamza Ermiş (2006), bu müellif hakkında 2004 yılında bir doktora tezi hazırlamıştır. Bu çalışma 2011 yılında "Mehmed Zihni Efendi : Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri" ismiyle İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) tarafından İstanbul'da basılmıştır.

15. Bursalı Mehmed Tahir/محمد طاهر البورصوي (ö. 1925), *Osmanlı Müellifleri* (عثماني مؤلفري):

Müellif, yirmi beş yıllık bir çalışmasının ürünüdür. Çeşitli kütüphaneleri taradığı gibi özel şahıs kütüphanelerini de elden geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin başlangıcından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki sürede yetişmiş 1691 Türk yazarı ve eserlerini incelemektedir.

16. ez-Zirikli/الزركلي (ö. 1976), *el-A'lâm* (الأعلام):

Eser, Cahiliye döneminden başlayarak meşhur kimselerin ve Arapça eser telif eden Müslümanların veya müsteşriklerin biyografilerini ihtiva etmektedir. Biyografiler, isimlere göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Aynı isimlerde de kronolojiye dikkat edilmiştir. Her biyografide o kişinin hayatı ve eserleri hakkında bilgi mevcuttur. Burada yararlı olan bir başka husus, her biyografinin ulaşılabilecek kaynakları dipnotta gösterilmiş olmasıdır.

17. Ağa Bozork et-Tehrânî/آغا بزورق التهراني (ö. 1970), *Tabakâtu a'lâmi's-Şî'a* (طبقات أعلام الشيعة):

Müellif eserinde hicrî IV-XIV. yüzyıllar arasında yaşamış Şii alimlerin biyografilerini tespit etmiştir. *ez-Zerî'a* adlı eserine zeyl olarak yazmıştır. Alanında önemli bir eser olarak kabul edilir.

18. Kehhâle/كحالة (ö. 1987), *Mu'cemu'l-müellifin* (معجم المؤلفين):

Ömer Rıza Kehhâle, bu eserinde Arapça eser yazmış olanların, şair ve ravilerin hayat hikayelerini vermiştir. Biyografiler, isimler esas alınarak alfabetiktir. Toplam 15 cilt olan bu eserin 14. ve 15. ciltleri biyografilerin lakap, nesep ve künyelerine tahsis edildiğinden bu bilgilere sahip olunan birini bulabilmek için önce bu ciltlerden taranarak isminin tespit edilmesi önemlidir. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf tarafından bir tekmile yazılarak 1977-1995 yılları arasında vefat edenlerin biyografileri eklenmiştir. (Çöğenli ve Demirayak, 2000)

Biyografi eserlerinden edip ve şairleri ele alan bazı eserler şunlardır:

1. İbn Sellâm el-Cumâhî/ابن سلام الجمحي (ö. 232/846), *Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ'* (طبقات فحول الشعراء):

Müellif, Cahiliye ve İslamî dönem şairlerini çeşitli tabakalar ayırarak sanatsal üstünlüklerini ele almıştır. Üstün gelen şairler için 'fuhûlu's-su'arâ' tabiri kullanılmaktaydı. (Subaşı, 2021) Yazdığı mukaddimede müellif, ilk defa şiir tenkidi hakkındaki ilmi görüşleri dile getirmiştir. Bu durum esere ayrı bir önem kazandırmaktadır.

2. İbn Kuteybe/ابن قتيبة (ö. 276/889), *eş-Şi'r ve's-su'arâ'* (الشعر والشعراء):

Bu eser de, şair biyografilerinin en eskilerinden kabul edilir. Meşhur olan şairler, yaşadıkları döneme göre sıralanmıştır. Cahiliye, Sadru'l-İslâm, Emevî ve Abbasî döneminin tanınmış şairlerinin biyografileri verilir.

3. İbnü'l-Mu'tezz/ابن المعتز (ö. 296/909), *Tabakâtü's-su'arâ'* (طبقات الشعراء):

Bir gün-bir gece kadar kısa sürmesi sebebiyle hilafeti darbu mesel olan (Durmuş, 2000) İbnü'l-Mu'tezz, bu eserinde Abbasî devlet ricalini ve komutanlarını metheden şairlerin biyografilerini vermektedir. Vefat tarihlerine göre sıraladığı şairlerin nadir şiirlerine de yer vermiştir. Abbasilerin kuruluşundan kendi zamanına kadarki 127 şairi tanıtmıştır.

4. Ebu'l-Ferec el-İsfehânî/أبو الفرج الاصفهاني (ö. 356/967), *el-Egânî* (الأغاني):

Eser şair, şarkı sözleri, muganni/ye, şarkıyı besteleyen kişilerle ilgili biyografik bilgileri içinde barındırır. Biyografisi detaylı bir şekilde ele alınan şair hakkında birkaç yerde bilgi verilebilmektedir. Müellif şairin güzel şiirlerinden örnekler verir ve bunların bestelenmiş olanlarını da belirtir. Cahiliye, Sadru'l-İslâm, Emevî ve Abbasî döneminin yaklaşık beş yüz şairini tanıtmaktadır. Eser, Arap sosyal ve kültürel hayatı için zengin bir kaynak niteliğindedir.

5. es-Se'âlibî/الثعالبي (ö. 429/1038), *Yetîmetu'd-dehr* (يتيمة الدهر):

Belli bir asırda yaşamış şairleri anlatan tabakât kitaplarının ilki kabul edilir. Eserde hicri IV. (X.) asırda yaşamış olan şair ve ediplerin biyografileri mevcuttur. Şairleri bölgelere göre tasnif etmiştir.

6. el-İmâd el-İsfehânî/العماد الاصفهاني (ö. 597/1207), *Harîdetu'l-kasr* (خريدة القصر):

Yöntem olarak *Yetîmetu'd-dehr* örnek alınarak telif edilmiş bir eserdir. Hicri V. ve VI. asırda yaşayan şairler, bölgelere göre tasnif edilerek biyografileri verilmiştir. Müellif, *Harîde*'nin Sicilya ile ilgili bölümünün önemli bir kısmını İbnü'l-Kattâ'ın *ed-Dürretü'l-hatîre* adlı eserinden almıştır. (Arslan, 2022) el-İmâd el-İsfehânî'nin seçkin şairleri iktibas ettiği (el-İmâd el-İsfehânî, 1966) bu eser, maalesef günümüze bütün bir halde ulaşamamıştır. *ed-Dürre*, Beşîr el-Bekkûş tarafından, *Harîde* gibi kendisinden alıntı yapan eserlerden bir araya getirilerek eksik olarak 1995 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

7. Yâkut el-Hamevî/ياقوت الحموي (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-udebâ'* (معجم الأدباء):

İrşâdu'l-erîb fi ma'rifeti'l-edîb adıyla da bilinen bu eser nahiv, dil, kıraat, neseb, ahbâr vb. ilimlerde eser telif etmiş kişilerin biyografilerini ihtiva etmektedir. Muhakkak başvurulması gereken önemli bir kaynak eserdir.

8. Bağdathî İsmail Paşa/إسماعيل باشا البغدادي (ö. 1920), *Hediyyetu'l-ârifîn* (هدية العارفين):

İslam dünyasında yetişmiş eser sahibi alim ve şairlerin biyografileri verilmiştir. Türk olanlar, 'Rûmî' kelimesiyle ayırt edilmiştir. Biyografiler, isimlerin alfabetik sırasına göre verilmiştir.

Nahiv ve dil alimlerinin biyografilerinin bulunduğu eserlerden bazıları da şunlardır:

1. el-Lugavî/اللغوي (ö. 351/962), *Merâtibu'n-nahviyyîn* (مراتب النحويين):

Nahiv alimlerini, öğrencilerinin ve diğer alimlerin görüşlerine dayanarak tasnif eden bir eserdir. Muhtasar bir eser olan *Merâtibu'n-nahviyyîn*'de biyografiler, özet bilgi şeklindedir.

2. el-Kıftî/القفتي (ö. 464/1248), *İnbâhu'r-ruvât* (إنباه الرواة):

Hicrî I. asırdan VII. asra kadarki süre içinde yaşamış olan edip, kâtip, fakih, muhaddis ve kıraat alimlerinin biyografilerini içine alan bir eserdir. İsimlerin alfabetik sırasına göre ele alınan hayat hikayelerinde detaylı bilgiler mevcuttur.

3. İbnu'l-Enbârî/ابن الأنباري (ö. 577/1181), *Nuzhetu'l-elibbâ'* (نزهة الألباء):

Ali b. Ebî Tâlib'in döneminden kendi yaşadığı zamana kadarki zaman dilimi içinde yaşamış 180 şahsın biyografisini kısaca verir. Eserde Ebû Nuvâs ve el-Mütenebbî gibi nahivle ilgisi olmayan kişilerin de terceme-i halleri bulunmaktadır. (Çöğenli ve Demirayak, 2000)

4. el-Fîrûzâbâdî/الفيروز آبادي (ö. 817/1415), *el-Bulga* (البلغة):

el-Kâmûsu'l-muhîr'in yazarı olan el-Fîrûzâbâdî'nin bu eserinde 422 dil alimin biyografisi kısaca verilmektedir.

5. es-Suyûtî/السيوطي (ö. 911/1505), *Buğyetu'l-vu'ât* (بغية الوعاة):

Eserde 2000'den fazla nahivci ve dil aliminin biyografisi bulunmaktadır. Biyografileri yüz yıllık dönemlere göre tabakalara ayırmıştır. İsimler burada da Hz. Peygamber'e saygıdan dolayı Muhammed ve Ahmed olanlarla başlatılmış, sonra da alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Ansiklopedik Edebiyat Kitapları

Bu tür edebiyat kitaplarında dil ve edebiyat ile bu ikisinin tarihi ve bazı menkıbevi bilgiler bulunmaktadır. Daha çok ansiklopedi tarzında bilgiler içerir. Şiir, nesir, darb-ı mesel ve tarihi bilgiler birbirine geçmiş vaziyettedir. Bu tür eserler dönemin kültürel ortamını yansıtır. Bu eserler şöyle sıralanabilir:

1. el-Câhiz/الجاحظ (ö. 255/869), *el-Beyân ve't-tebyîn* (البيان والتبيين):

Müellif, Arap belagat ve fonetik ilimlerinin esaslarını vermeye çalışır. Eser Arapların, belagat ve hitabet alanında diğer milletlere üstünlüğünü ispatlamak için telif edilmiştir. Eserde beyan, belagat, hutbeler, şiirleri, seçili nesir örnekleri, vasiyyet ve mektuplardan seçmeler, zahidlerin ve vaizlerin sözlerinden bazı örnekler, ahmaklardan bazı sözler, vecizeler, Kur'an ve hadisten çok sayıda istişhad örnekleri bulunmaktadır. 1948-1950 yılları arasında Abdusselam Muhammed Harun tarafından tahkik edilerek dört cilt halinde Kahire'de basılmıştır. (Çöğenli ve Demirayak, 2000)

2. İbn Kuteybe/ابن قتيبة (ö. 276/889), *Uyûnu'l-ahbâr* (عيون الأخبار):

Bu eser, İbn Kuteybe'nin yaşadığı Abbasiler dönemindeki edebiyat ve kültür anlayışını sergiler. Eşsiz bir edebiyat hazinesi kabul edilen bu eser, bol miktarda tarihi ve sosyal konuları işlemektedir. (Çöğenli ve Demirayak, 2000)

3. İbn Kuteybe/ابن قتيبة (ö. 276/889), *Edebu'l-kâtib* (أدب الكاتب):

Devlet hizmetinde görev alan kâtipler için kaleme aldığı Arap diline dair bir eserdir. Yazıldığı devrin tarih, kültür ve teşkilat tarihini yansıtmaya bakımından önemli bir kaynak eserdir. Devrinin edebî Arapçasını yanlış ve doğrularıyla birlikte vermesi esere özgünlük kazandırmaktadır. (Tüccar, 1994: 411).

4. el-Müberred/المبرّد (ö. 285/898), *el-Kâmil fi'l-luğa* (الكامل في اللغة):

Bu eser şiir, nesir, emsal ve hutbelere seçme metinlerden oluşur. Dil ve nahiv konuları ağırlıklıdır. Dil, tarih ve ahbâr kaynaklarının en önemlilerindedir. (Çöğenli ve Demirayak, 2000)

5. İbn Düreyd/ابن دريد (ö. 321/933), *el-Emâlî* (الأمالي):

İbn Düreyd'in Arap dili ve edebiyatıyla ilgili verdiği derslerde öğrencileri tarafından tutulan notlardan oluşmuş bir eserdir. Nüshası bulunmayan bu eserin bazı bölümleri Ebû Ali el-Kâî gibi öğrencileri ve çeşitli eserlerdeki alıntılardan tespit edilebilmiştir. *et-Ta'lik min Emâlî İbn Düreyd* ismiyle, öğrencisinin *el-Emâlî*'den yaptığı alıntılar es-Senûsî tarafından 1404'te Kuveyt'te basılmıştır. Eserde haber, hikâye ve hicri IV. (X.) yüzyıldan önceye ait şiirler bulunmaktadır. (Karaarslan, 1999:419)

6. en-Nüveyrî/النويري (ö. 732/1331), *Nihâyetü'l-ereb* (نهاية العرب):

Edebiyat, tarih, coğrafya, siyaset, sosyoloji, tıp, astronomi ve bitkiler gibi birçok konuyu içine alan ansiklopedik bir eserdir.

7. el-Kalkaşendî/القفشندي (ö. 821/1418), *Subhu'l-a'şâ* (صبح الأعرشى):

Yeni yetişen kâtiplere nahiv ve sarf gibi konularda bilgi vermek, divanları tanıtmak ve bu divanlardaki istilahları öğretmek, kâtiplik sanatıyla gerekli hususlarda geniş malumat vermek amacıyla yazılmıştır.

Edebiyat Tarihi Kitapları

1. H. A. R. Gibb (ö. 1971), *Arabic Literature*
2. Abdurrahman Fehmi, *Medresetu'l-'Arab* (مدرسة العرب)
3. Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye* (تاريخ آداب اللغة العربية)
4. Mehmed Fehmi, *Târih-i Edebiyyât-ı 'Arabiyye* (تاريخ أدبيات عربية)
5. el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab* (أدباء العرب)
6. Ignace Goldziher, *A Short History of Classical Arabic Literature*:

Bu eser Azmi Yüksel ve Rahmi Er tarafından “*Klasik Arap Literatürü*” adıyla 1993 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

7. Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*
8. Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*

Mesel Kitapları

1. *ed-Dabbî/الضَّبِّي* (ö. 170/786), *Kitâbu'l-Emsâl* (كتاب الأمثال)
2. *Ebû Ubeyd el-Herevî/أبو أيبيد الهروي* (ö. 224/838), *Kitâbu'l-Emsâl* (كتاب الأمثال)
3. *Ebû Hilal el-Askerî/أبو هلال العسكري* (ö. 400/1009), *Cemheretu'l-emsâl* (جمهرة الأمثال)
4. *el-Meydâni/الميداني* (ö. 518/1124), *Mecmeu'l-emsâl* (مجمع الأمثال)
5. *ez-Zemahşerî/الزمخشري* (ö. 538/1144), *el-Mustaksâ fi emsâli'l-'Arab* (المستقصى في أمثال العرب)

Lügatler

Her dilde olduğu gibi Arapçada da lügat önemli bir yer tutmaktadır. Dilin unsurlarını anlayıp içselleştirebilmenin en önemli aracı lügat olduğu için hangi özellikleri taşıdığı ve nasıl tasnif edildiği hakkında temel bilgilerin sunulması önemlidir. Arapçada lügatlerin menşei, Kur'ân ve hadis-i şeriflerin anlaşılmasıyla ilişkilidir. Bu anlamda 'Meâni'l-Kur'ân' ve 'Garîbu'l-Kur'ân' adlarıyla telif edilmiş eserler, özellikle kelimelerin anlamlarının ve kullanımlarının tespitinde önemli rol oynarlar. Ayrıca ansiklopedik tarzda yazılmış sözlük tipi eserler de mevcuttur. Bu tarzda yazılmış eserler ve lügatlerin belli başlıları şöyle sıralanabilir:

1. *el-Halîl b. Ahmed/الخليل بن أحمد* (ö. 175/791), *Kitâbu'l-'Ayn* (كتاب العين)
2. *İbn Dureyd/ابن دريد* (ö. 321/933), *Cemheretu'l-luga* (جمهرة اللغة)
3. *el-Ezherî/الأزهري* (ö. 370/980), *Tehzîbu'l-luga* (تهذيب اللغة)
4. *Sâhib b. 'Abbâd/صاحب بن عباد* (ö. 385/995), *el-Muhît* (المحيط)
5. *el-Cevherî/الجوهرى* (ö. 400/1009'dan önce), *Tâcu'l-luga* (تاج اللغة)
6. *el-Ferrâ/الفراء* (ö. 207/822), *Meâni'l-Kur'ân* (معاني القرآن)
7. *İbn Kuteybe/ابن قتيبة* (ö. 276/889), *Garîbu'l-Kur'ân* (غريب القرآن)
8. *er-Râgib el-İsfehânî/الراغب الاصفهاني* (ö. 502/1108), *el-Müfredât* (المفردات)
9. *Kâtib el-Hârezmî/الكاتب الخوارزمي* (ö. 387/997), *Mefâtihu'l-'ulûm* (مفاتيح العلوم):

Bu eser, ansiklopedik tarzda telif edilmiş bir lügat kabul olarak edilebilir. 2019 yılında Aygün Akyol ve İclal Arslan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmadaki kaynaklar, 'Arap Dili ve Edebiyatının Temel Kaynakları' adlı yüksek lisans dersinin işlenişi sırasındaki değerlendirmeler ve ihtiyaca binaen ortaya çıkan gelişmelerden tespit edilmiştir. Burada yüksek lisans öğrencisinin istifadesi hedeflendiği gibi, bu alanda çalışmayı gaye edinen kişinin, kendini yetiştirebilmesi için önceliğe sahip olan kaynakların tanıtılması yoluna gidilmiştir.

Müelliflerinin vefat tarihlerinin hicrete yakınlığı bakımından kadim olan eserler, hicretin ilk dört asrında yaşamış olan olaylar ve kişiler hakkında daha sahih bilgileri içeriyor olabileceğinden daha çok kıymeti haizdirler. Bu çalışmada da buna dikkat edilmiş ve mümkün olduğunca ilk dört asır teliflerine işaret edilmeye çalışılmıştır. Ancak araştırmacının haberdar olabilmesi için yakın zamanlarda telif

edilmiş bazı eserlere de işaret edilmiştir. Yaklaşık 70 eserin tanıtıldığı bu çalışma ile alandaki ihtiyacın karşılanması (katkı sağlanması) amaçlanmaktadır. Uzun ve köklü bir geçmişe sahip olan Arap edebiyatının temel kaynaklar da olsa, kalın çizgilerle ihata edilmesi oldukça güç bir iştir. Ancak böyle olması, bu yönde çalışmaların yapılmasına engel olmamalı, aksine her bir çalışmanın bir diğerine ufuk açıcı özelliğe sahip olmasına çaba gösterilmelidir. Eserlerin muhtevaları geniş açılı olduğundan bunların tasnifinde de zorluk yaşanmaktadır. Çünkü bir eser birden fazla farklı konuyu ele almış olabilmektedir. Ancak başta da belirtildiği gibi çalışmanın amacı, araştırmacıyı kaynaklara yöneltmek ve ilk kaynakları tanımalarını sağlamaktır. Kaynak tanıtımında, tasnif farklılığının olması dezavantaj teşkil etmeyecektir. Yani buradaki bakış açısı Arap edebiyatı alanına ilk adım atan veya yüksek lisansa yeni başlayan kişinin hangi eserlerden haberdar olması gerektiğini belirleyebilmektir. Hedef, ‘olmazsa olmaz kaynaklar’ı tanıtmaktır.

Bu eserlerin başlangıç düzeyinde tanıtılmasıyla, dağınık olan ve ulaşılması zaman alan kaynak bilgisinin araştırmacıya derli toplu olarak sunulması amaçlanmaktadır. Alana dair yeni bilgilerin üretilmesinin, sağlam bir literatür bilgisinden geçtiği şüphe götürmez bir gerçektir. Bu konunun önemi göz önünde bulundurularak böyle bir alan literatürü çalışmasına öncelik verilmiştir. Literatüre hakimiyet sayesinde araştırmacı çalışma öncesindeki acemilik sürecini daha çabuk atlatıp konuya vakıf olabilecektir. Bu çalışmada bilhassa eser isimlerinin yazımında kullanılması gereken transliterasyon hakkında da malumat verilmektedir. Sadece Türkçe yazılmış eser ve makaleleri inceleyerek tez yapan araştırmacılardan bazıları Yüksek lisans tez döneminin ortasına gelse bile transliterasyonun ne anlama geldiğini bilmedikleri gibi *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’nde geçen “*Şevkî şâ’irü’l-‘aşri’l-‘hadîş*” adlı eseri okurken altında nokta ile transliterasyonu yapılan ‘aşri’ kelimesini ‘aşri’ diye okuyabilmektedir. Bu durum ta başlangıçta önemli bir eksikliğin olduğunu göstermektedir. Öte yandan tanıtılan eserlerin içerik bilgisi öncelenmiş, bu eserler hakkında detaylı bilgi verilmesi hedeflenmemiştir. Araştırmacıya hem kolaylık olması ve hem de eser ve müellif isimlerinin Arapça yazılışlarını öğrenebilmesi gayesiyle Türkçe okunuşlarıyla birlikte Arapça yazılış şekli de verilmiştir.

Kaynakça

- Arslan, İ. (2022). 2018-2022 Yılları arası Arap dili eğitimiyle alakalı yapılmış lisansüstü tezler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 771-804.
- Arslan, İ. (2022). Vefatının 900. yılında İbnü’l-Kattâ‘ es-Sıkkilî ve *ed-Dürretü’l-hatîre* adlı eseri. *Nüsha (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi)*, 22 (54), 245-268.
- Baş, D. (2013). Yâfî. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (43, 175-177). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çetin, M. N. (1973). *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Çetin, M. N. (1991). Arap. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (3, 276-309). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çöğenli, M. S. (1993). Cemheretu Eş‘ârî’l-‘Arab. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (7, 324-325). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çöğenli, S. ve Demirayak, K. (2000). *Arap Edebiyatında Kaynaklar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını
- Dayf, Ş. (ty.). *Târîhu’l-edebî’l-‘Arabî (1) el-‘Asru’l-câhîlî*. 11. bsm. (s. 176). Kahire: Dâru’l-Maârif.
- Durmuş, İ. (2010). Şiir. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (39, 144-154). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Durmuş, İ. (2000). İbnü’l-Mu‘tez. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (21, 143-147). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Demirayak, K. (2016). *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. (Edit. Sultan Şimşek ve İlknur Emekli) 2. bs. İstanbul: Cantaş Yayınları.
- ed-Dâye, M. R. (1998). *el-Mektebetu'l-'Arabiyye ve menhecu'l-bahs*. Beyrut. Boleli, N. (çev. ve ilave.) (2007). Klasik dönem Arap Şiirine Dair Önemli Kaynaklar ve Tespitler I. *Şarkiyat Mecmuası*. (11), 1-57.
- Harmancı, H. (2020). *Arap Dili Literatürü Türkiye'de Arap Dili, Edebiyatı ve Belâgati Alanında Yayımlanan Türkçe Eserler Dizini (1928-2018)*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Hizmetli, M. (2018). *İslam Tarihinin İlk Kaynakları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- el-Kâtib el-Hârezmî. (2019). *Mefâthü'l-'Ulûm*, (Çeviren: A. Akyol ve İ. Arslan). Ankara: Elis Yayınları.
- el-Kureşî, E.Z. (ty.). *Cemheretu eş'âri'l-'Arab fi'l-câhiliyye ve'l-İslâm*. (Thk: Ali Muhammed el-Bicâvî). (s. 114-343) Kahire: Matbaatu Nahdati Mısır.
- en-Nehhâs, E.C. (1973). *Şerhu'l-kasâidit-tis'îl-meşhûrât*. (thk. Ahmed Hattâb). Bağdat: Dâru'l-Hurriyye li't-Tibâa.
- Ermiş, H. (2011). *Mehmed Zihni Efendi Hayatı Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
- Ermiş, H. (2006). Meşâhîru'n-nisâ'nın muhtevası, kaynakları ve Arap dili ve edebiyatı açısından önemi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/(13), 45-63.
- Eroğlu, M. (2006). Nehhâs. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (32, 542-543) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Goldziher, I. (2012). *Klasik Arap Literatürü*, (Çeviren: A. Yüksel ve R. Er). 2. bsm. Ankara: Vadi Yayınları.
- İbn 'Abd Rabbihi. (1983). *el'İkdu'l-ferîd*. (Thk: 'Abdulmecîd er-Rahîni) (6,118-119). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbn Madâ el-Kurtubî. (1947). *er-Red ale'n-nuhât*. (neşr ve tahk: Şevki Dayf). Dâru'l-Fikri'l-'Arabî: Kahire 1947 (1366).
- İmâd el-İsfehânî. (1966). *Haridetü'l-kasr ve ceridetü'l-asr: kısmu şuarai'l-Magrib*. (thk. Muhammed Merzuki, Muhammed el-Arusi el-Matvi, Cilani b. Hac Yahyâ). Tunus: ed-Darü't-Tûnisiiyye.
- Karaarslan, N. Ü. (1999). İbn Düreyd. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (19, 416-419). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kılıç, H. (1995). Kemâleddin el-Enbârî. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (11, 172-173). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kılıç, H. (1999). İbn Madâ. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (20, 163-164). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kılıçlı, M. (1994). Ebû Firâs el-Hamdânî. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (10, 125-126) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Nuhoğlu, H. Y. (1989). Wilhelm Ahlwardt. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (2, 28-29) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Subaşı, D. A. (2021). Arap edebiyatında tabakât (biyografi) türünün gelişimi. *Doğu Dilleri Dergisi*. 6/(1), 28-47.
- Tüccar, Z. (1994). Edebü'l-Kâtib. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (10, 410-411). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.